

PALEO- AKTUEEL

7

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1996, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: opgraving aan de Minnemastraat, Leeuwarden

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0632 7

PALEO-AKTUEEL

7

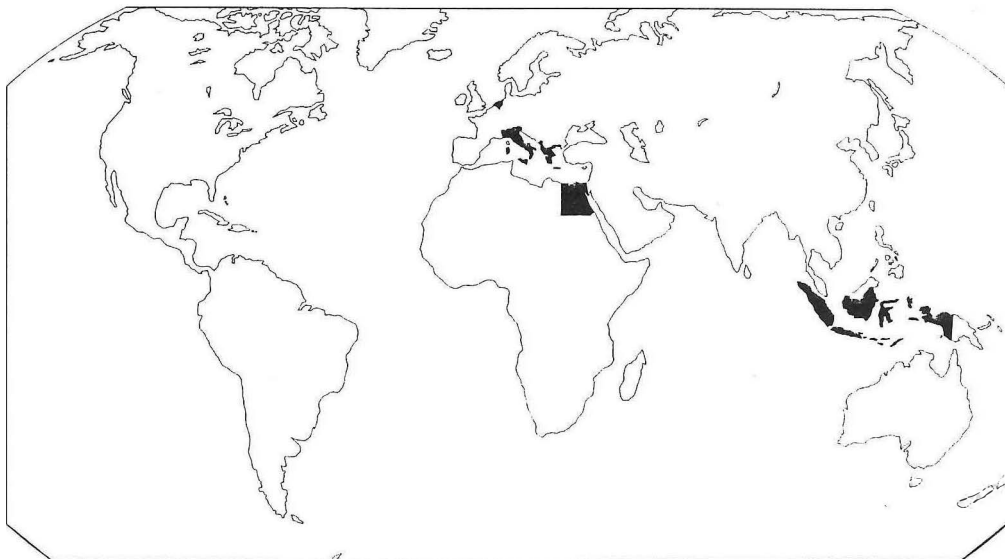
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

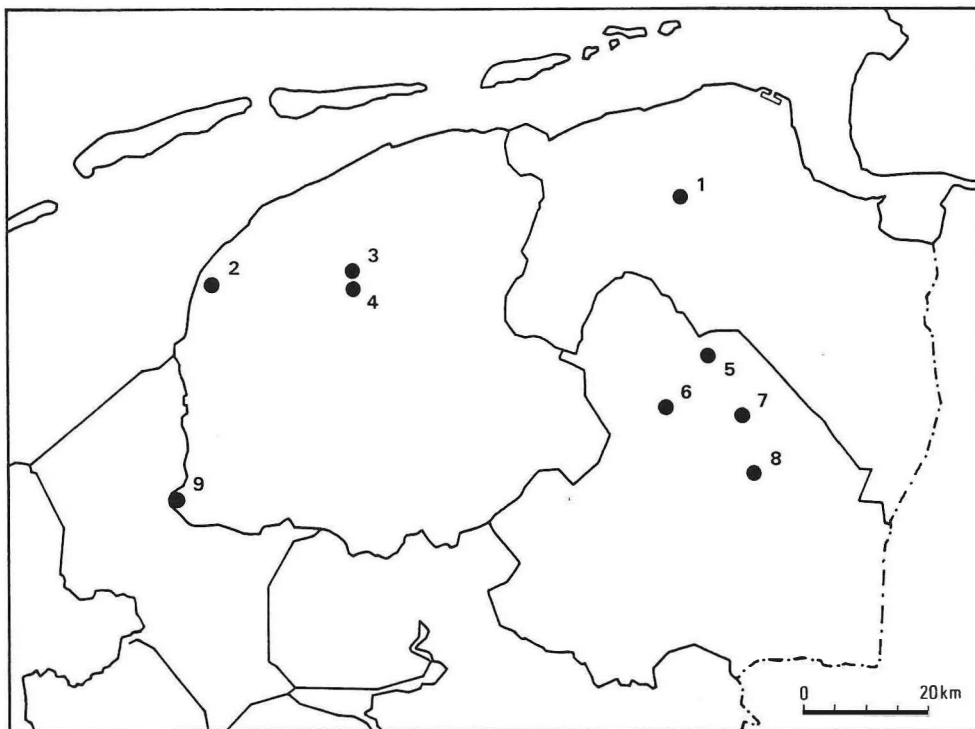
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1996

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Bedum; 2. Wijnaldum; 3. Leeuwarden; 4. Goutum; 5. Schipborg; 6. Peelo; 7. Gieten; 8. Borger; 9. Stavoren.

INHOUD

VOORWOORD	8
D. STAPERT Vuistbijlen: raadselachtige werktuigen uit de Oude Steentijd	9
M.J.L.Th. NIEKUS Het middenpaleolithische vondstcomplex van Nieuwegein (Utr.)	14
D. STAPERT Een veldarcheoloog te fiets: Jan Klaas Boschker (1935-1995)	18
D. STAPERT & G. BOEKSCHOTEN ‘The answer is blowing in the wind’: naar dynamische modellen van steentijdnederzettingen	20
L. JOHANSEN & D. STAPERT Compacte vuursteenconcentraties: werd er iets gemaakt of iets weggegooid?	25
J.M. PASVEER & G.J. BARTSTRA Naalden in de hooiberg. Verslag van een opgraving in Kria, de Vogelkop, Irian Jaya, Indonesië	30
R. BAKKER Op weg naar een nieuwe visie op de <i>landnam</i> ?	34
J. SCHONEVELD Een transhumance in Egypte	40
O.H. HARSEMA De bronstijd als spiegel voor modern Europa: gezochte vergelijking of gouden greep?	43
P.B. KOOI Nederzettingssporen uit bronstijd en ijzertijd op de Daalkampen te Borger (Dr.)	49
M.C. GALESTIN & M. KLEIBRINK Wijgeschenken voor de godin	52
O.H. HARSEMA Het dwarshuis, een eigen Noordwesteuropees bouwprincipe, en zijn betekenis	57
Y. DIJKSTRA, R. REINDERS, V. RONDRI & S.J. TUINSTR De zuidoostpoort van Hellenistisch Halos	62

A. BAKKER & R. REINDERS	
Tetradrachmen en tetrobolen; een muntvondst in Nieuw Halos	66
W. PRUMMEL	
Van beesten, bikkels en weekdieren: zes huizen in Hellenistisch Halos (Griekenland)	70
P. ATTEMA	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (2): de Albano survey	74
J.M. BOS & A. JAGER	
Een terpzool in Goutum-Noord (Fr.): weer raak	79
D.A. GERRETS, A. HEIDINGA & J. DE KONING	
Over oude en nieuwe Friezen. De komst van migranten naar de terp Tjitsma bij Wijnaldum (Fr.)	82
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Middeleeuwse fibulae: Wijnaldum in Fries perspectief	86
P.B. KOOI	
Bedum (Gr.), wierde, veenterp, dijkdorp?	88
P.B. KOOI	
Huisinge, een erf in het middeleeuwse Peelo (Dr.)	91
J.M. BOS, Y. DIJKSTRA & J.P. DE ROEVER	
Minnemastraat, Leeuwarden (Fr.): de stadsterp Nijehove-Zuid	94
O.H. HARSEMA	
Het raadsel van de grote gaten van Schipborg (Dr.) na 75 jaar opgelost?	98
A. UFKES	
Archeologie en cultuurhistorie van de essen in de provincie Drenthe	103
J.M. BOS & G.J. DE LANGEN	
Vooronderzoek naar het blokhuis van Stavoren (Fr.)	106
J.T. ZEILER	
Een kalkoense hen en ander gevogelte uit Den Haag	110
H. BUITENHUIS & A.F.L. VAN HOLK	
Botten aan boord	113

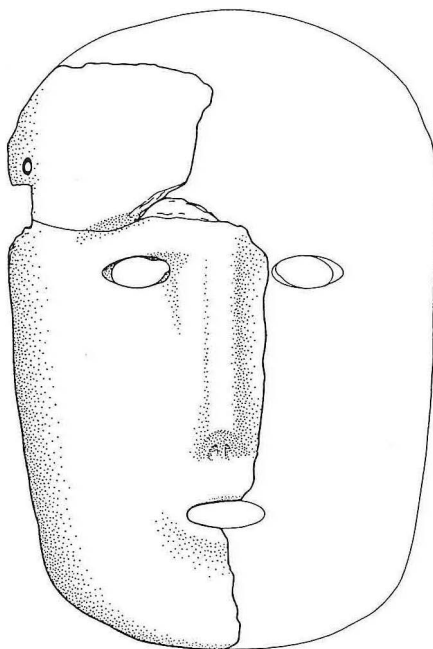
In deze zevende aflevering van *Paleo-aktueel* komen onderzoeksactiviteiten uit 1995 van de Vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen aan bod. Een gedenkwaardig jaar: onderwijs en onderzoek vergden het nodige improvisatietalent; de bibliotheek verdween in containers; kamers en collegeruimten moesten diverse keren worden ontruimd; verhuizers waren steeds druk in de weer. De gebouwen van het voormalige Biologisch-Archaeologisch Instituut aan de Poststraat en de Broerstraat werden grondig verbouwd, om vanaf 1996 aan de Prehistorici en de Mediterraan Archeologen onderdak te bieden.

Het gebouw verloor zijn museumfunctie. Tentoonstellingsruimten werden verbouwd tot werk-kamers. In de tuin vonden 'opgravingen' plaats, samenhangend met de verwijdering van olietanks en vervuilde grond.

In 1996 kan de vakgroep groeien naar eenheid en zijn nieuwe gezicht laten zien. De afbeelding bij dit voorwoord toont het gezichtsmasker uit Middelstum in zijn nieuwe gedaante. Een voorwerp uit mediterrane traditie gevonden in een prehistorische context. Onlangs vond Ernst Taayke tussen de opgeslagen scherven van deze oude BAI-opgraving een bijpassend fragment.

'Een nieuw gezicht'; een goed motto voor 1996.

Reinder Reinders

EEN TERPZOOl IN GOUTUM-NOORD (FR.): WEER RAAK

J.M. Bos en A. Jager

De Friese terpen zijn op, achteraf gezien, volstrekt onverantwoordelijke wijze blootgesteld geweest aan commerciële afgraverijen, vooral in de tweede helft van de 19e, en de eerste helft van de 20e eeuw. De restanten van wat een cultuurlandschap van wereldklasse was, blijken bovendien nog steeds niet veilig te zijn voor verdere aantasting, zoals in verschillende eerdere afleveringen aan de orde is gekomen.

In *Paleo-aktueel* 6 werd deze tenenkrommende situatie niet ontkend, maar er werd wel op gewezen dat de situatie weliswaar buitengewoon ernstig is, maar toch iets minder dan tot voor kort gedacht (Bos, 1995). Naar aanleiding van algemene voorspellingen en de ervaringen van de opgraving Wommels-Stapert werd aandacht gevraagd voor de zogenaamde 'terpzolen': de plaats waar ooit een – inmiddels afgegraven – terp lag. Gezien de huidige bestemming van veel afgegraven gedeelten van dorpsterpen, zou je kunnen zeggen dat aandacht gevraagd werd voor de vroeger niet serieus genomen mogelijkheden van de ijsbaanarcheologie.

Sinds het verschijnen van *Paleo-aktueel* 6 hebben meerdere waarnemingen deze positieve verwachtingen gerechtvaardigd (zie ook Bos & De Langen, deze bundel). In deze bijdrage wordt een voorlopig verslag gegeven van de ervaringen op een terpzool in Goutum-Noord.

Bekend maar niet bemind

Deze terpzool, waar in 1995 waarnemingen konden worden gedaan, was weliswaar bekend, maar door de wegwerpstatus van terpzolen was hij niet opgenomen op de lijst van archeologisch belangwekkende terreinen. Procedureel gezien was het puur toeval dat hij dit jaar wel aandacht kreeg: gemeentelijke instanties vonden in hun plangebied voor een zuidelijke uitbreiding van Leeuwarden een nabijgelegen terrein dat wel opgevoerd was, namelijk een terrein dat op de kaart stond als voormalig state-terrein (de

Drinkuismastate). Overigens, de bevindingen van de tweede auteur bij een vooronderzoek in 1990 werden in 1995 bevestigd: het verkeerde perceel stond op de meldingskaart. Drinkuismastate is al lang grotendeels in het Van Harinxmakanaal verdwenen.

Gewapend met de nieuwe informatie en de nieuwe inzichten bogen gemeente en universiteit zich opnieuw over de uitbreidingsplannen. Planwijzigingen waren niet meer aan de orde; tijd en geld ontbraken voor een omvangrijk onderzoek. Besloten werd het graven van vaarten en cunetten archeologisch te begeleiden; toen later ook bij de huizenbouw archeologica werden aangetroffen, waar geen aandacht meer aan werd besteed, lieten de vele protesten zien dat de boodschap over het belang van terpzolen inmiddels bij een breed publiek was aangekomen.

Jan Boschker

De gemeente verleende faciliteiten, de universiteit nam de supervisie op zich. Zoals zo vaak werden we in het veld bijgestaan door een enthousiaste graafploeg van het Argeologysk Wurkferbân van de Fryske Akademy. Ook Jan Boschker was weer van de partij, met zijn gebruikelijke inzet, ook al was hij dan gepensioneerd als veldmedewerker van het Fries Museum.

Het zou zijn laatste opgraving worden. Kort erna overleed hij. In deze bundel wordt hij herdacht door Dick Stapert.

De terp

De anonieme terp die nu Goutum-Noord genoemd is, lag op een kwelderrug langs de oever van de Middelzee, in Oostergo. Met zijn oppervlak van circa anderhalve hectare zou hij volgens Miedema thuishoren in de groep van de kleine dorpsterpen (Miedema, 1983: pp. 71-73).

Fig. 1. Ligging van de terp Goutum-Noord tussen Leeuwarden en Goutum.

Zoals inmiddels als evident mag worden beschouwd, bevatte de terpzool diepere ingraveningen uit de Karolingische tijd tot en met de 14e eeuw. De bewoning ter plekke begint in de 2e eeuw na Chr.; de cultuurlagen uit de Romeinse tijd, de Volksverhuizingstijd en de Merovingische periode bleken nog aanwezig. Zoals in Oostergo, in tegenstelling tot Westergo, gebruikelijk, hadden deze een hoog mestgehalte.

Die constatering is niet onbelangrijk. Het geeft aan dat de terpafravers, om wat voor reden dan ook, uitstekend te verhandelen terpaarde hebben laten zitten, en zo enkele generaties archeologen op een dwaalspoor hebben gezet met betrekking tot de Friese monumentenzorg. De hoop, zoals die in *Paleo-aktueel* 6 werd verwoord, dat terpzolen niet alleen oude ingraveningen bevatten, maar (soms?) ook nog ongestoorde terplagen, is dus niet ijdel gebleken.

De aard van het onderzoek stond niet toe dat structuren als huiswanden, een haard en putten tot een samenhangend geheel werden samengevoegd; we moeten volstaan met de constatering dat bewoningssporen zijn aangetroffen.

Wel is er meer te zeggen over de bijzondere vondst van een inheems-Romeinse pottenbakkersoven, over andere ambachtelijke activiteiten, en over het verdere vondstmateriaal.

Dit vondstmateriaal, overigens, lijkt op het eerste gezicht aannemelijk te maken dat deze

terp niet continu bewoond is geweest: in de 4e eeuw lijkt zich een hiaat af te tekenen. Nadere studie is nog wel gewenst.

Vondstmateriaal

Deze waarneming in Goutum, hoe beperkt van omvang ook, stelt ons ook in staat nog maar eens de mythe te bestrijden van de zelfvoorzienende, in zichzelf gekeerde Friese terpgemeenschappen. We hoeven daarbij niet eens gebruik te maken van het hardnekkige gerucht dat er na onze campagne een gouden Merovingisch sieraad is gevonden dat in het illegale circuit is verdwenen; het eigen vondstmateriaal van deze anonieme terp geeft al voldoende stof om een beeld op te roepen van een gemeenschap met volop contacten, binnen en buiten de eigen regio. We hoeven daarbij ook niet te gaan gissen naar de herkomst van zaken als hout en zout: van veel tastbare vondsten kennen we de buitenregionale herkomst maar al te goed.

In de Romeinse tijd nam inheems gefabriceerd aardewerk ook in Goutum een belangrijke plaats in. Niettemin was er ook Romeins goed in gebruik, zowel terra sigillata als terranigra(achtig). Maalstenen van basaltlava kwamen uit de Eifel, en ook glas kwam uit het Romeinse rijk. Of dat eveneens geldt voor de zilveren en bronzen mantelspelden durven we nog niet te zeggen. Uiteraard geldt dat wel voor Romeinse munten die hun weg vonden naar de ruim buiten het Romeinse rijk gelegen anonieme terp bij Goutum. Ondanks de beperkte opzet van het onderzoek werden er elf van gevonden: drie bronzen sestertiën en acht zilveren denariën.

Na het veronderstelde 4e-eeuwse hiaat in de bewoning is het beeld niet anders: mantelspelden en aardewerk kwamen deels uit verre streken, evenals wederom glas en basaltlava. Merovingische munten worden 'zichtbaar' gemaakt door een toeststeentje voor goud, van lydiet. De grotendeels verdwenen Karolingische sporen leverden niettemin een zilveren denarius van Lodewijk de Vrome op.

Ook de ter plekke uitgeoefende ambachten kunnen wijzen op interregionale of verdere contacten. De textielwerksters, waarvan weefgewichten en spinklossen werden teruggevonden, hoeven niet noodzakelijkerwijs voor de

markt te hebben gewerkt, maar de ijzersmid die hier in de Romeinse tijd werkte, deed dat zeker niet (alleen) voor eigen gebruik.

Een afvalkuil uit de 2e/3e eeuw na Chr. had een gevarieerde en boeiende inhoud. Er werden vijftien gewichten van een weefgetouw in gevonden, en veel lokaal gemaakt aardewerk, samen met scherven van het goed dateerbare Romeinse terra sigillata. Wat deze kuilinhoud des te interessanter maakt, is dat er ook slakken en misbaksels tussen zaten, getuigen van plaatselijke pottenbakkerij. Er kwamen zelfs brokken te voorschijn van de koepel van een pottenbakkersoven.

Pottenbakkersoven

Een dergelijke vondst werd in Friesland nog niet eerder gedaan, of althans herkend. Er wordt nu dan ook druk aan gewerkt een reconstructie te maken van deze oven, waarbij met name de vraag moet worden beantwoord hoe de (niet teruggevonden) stookplaats en de koepel met elkaar in verbinding stonden.

De kokervormige koepel moet van 25 tot 30 centimeter hoge segmenten (ringen) opgebouwd zijn geweest, waarbij de bovenrand steeds bol was en de onderkant hol. Het leem waarvan de segmenten waren gemaakt, was gemodelleerd met behulp van dikke stukken touw en stokken. De grootste aangetroffen diameter van een segment was ongeveer een meter.

Het beeld dat ontstaat is dat van een conische koker, waarschijnlijk met een klokvorm. Waarschijnlijk had de koker een ontluchtingsgat met een deksel om de zuurstoftoevoer te reguleren. Voorlopig gaan de gedachten uit naar een koepel die over de ongebakken potten en het vuur werd geplaatst. Zo zou hij meerdere keren gebruikt kunnen zijn, misschien totdat hij, getuige de misbaksels, een keer omviel of inzakte.

Aan de oven en de misbaksels zal nog de nodige aandacht worden besteed.

Terpzolen de moeite waard!

De vraag die vorig jaar in een tussenkopje werd gesteld, moet dus bevestigend worden beantwoord. In dit stadium kan nog niet over iedere

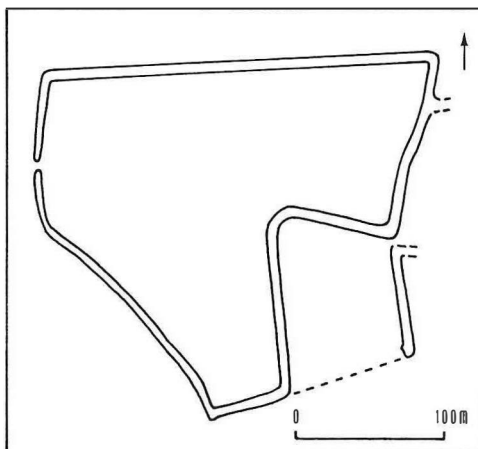

Fig. 2. Plattegrond van de terp.

individuele terpzool een uitspraak worden gedaan, maar dat ze tot die tijd allemaal op de archeologische meldingskaarten moeten worden geplaatst, is nu wel duidelijk.

Misschien is het tijd voor archeologie van de afgraverij; we zullen methoden moeten bedenken om zonder opgravingen te doen, te bepalen wat de afgraving van een terp precies heeft aangericht.

Summary

In 1995 it was put forward that the sites even of levelled Frisian terpen should be considered archaeologically valuable. Findings at Goutum-Noord this year bore out this assertion: not only buried features were found, but also undisturbed layers from Roman up to Merovingian times.

The site produced many imports from all periods of habitation. For the first time in Friesland, pieces of a 2nd/3rd century potter's kiln were found.

Literatuur

- Bos, J.M., 1995. Terpzolen. *Paleo-aktueel* 6, pp. 64-66.
- Miedema, M., 1983. *Vijfentwintig eeuwen bewoning in het terpenland ten noordwesten van Groningen*. Diss. VU Amsterdam. Dieren.